

Engler Ágnes¹

Gyermekkel abszolválva. Családos hallgatók tanulmányi életpályája

Bevezetés

A felsőoktatásban számos hallgatói csoport vizsgálatára sor kerül, ezek között kevés olyan kutatást találunk, amely a felsőfokú tanulmányok és a szülői szerepek összehangolását állítja középpontba. A tanulói eredményesség vizsgálatánál nem lehetnek közömbösek a származási család jellemzői, mint például a szülők iskolai végzettsége és egyéb demográfiai jellemzők. A saját családdal rendelkező hallgatók teljesítményének, tanulmányi nehézségeinek felderítésénél ugyancsak fontos szempont a háttér, az a szűk privát milliő, amely pozitív vagy negatív módon befolyásolhatja a tanulmányi pályafutást. Tanulmányunkban különböző vizsgálatok mentén azokra a hallgatókra figyelünk, akik család és (általában) munka mellett végzik felsőfokú tanulmányaikat. Célunk a tanulási jellemzők, akadályok feltérképezése, valamint bepillantást nyernünk a tanulásba fektett erőforrások munkaerő-piaci megtérülésébe.²

Családos hallgatók a kampuszokon

A hazai felsőoktatási intézmények teljes idejű képzési rendszerében kevés olyan hallgatót találunk, akik gyermek mellett folytatnak tanulmányokat. A hallgatói vizsgálatok ennek ellenére azt mutatják, hogy a fiatalok többsége minél korábban szeretne családot alapítani, és megfelelő feltételek mellett összehangolná a tanulást a gyermekvállalással.³ Gyermeket nevelő hallgatókat jellemzően a részidős képzésekben, ezen belül a levelező tagozaton találunk. Ők a tanulást, a családot és a munkát összehangolva igyekeznek teljesíteni abban a hosszú távú befektetési folyamatban,

¹ Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete, engler.agnes@arts.unideb.hu

² A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

³ Ld. erről a Debreceni Egyetem CHERD kutatócsoportjának vizsgálatait. A kutatócsoport vezetője: Prof. Dr. Pusztai Gabriella. Vonatkozó eredmények: Engler 2011a.

aminek megtérülése – azaz a diploma beváltása a munkaerőpiacon – a tanulási döntés meghozatalának pillanatában bizonytalan.

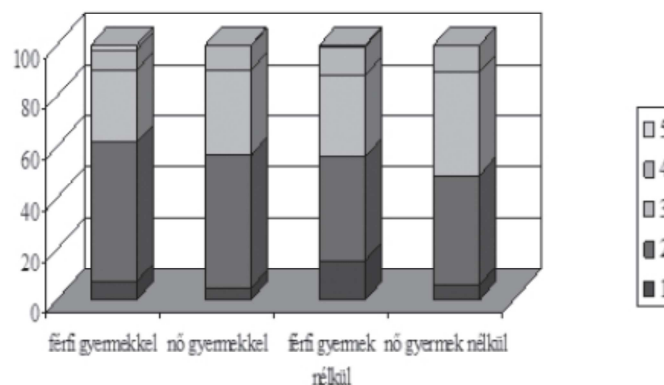
A felnőtt hallgatók (a továbbiakban „kisajátítjuk” ezt a kifejezést a levelező tagozaton tanulókra) különböző okokból választják az emberi tőkéjükbe történő befektetés gyanánt a továbbtanulást. Általában olyan külső indokokat szokás említeni, amelyek a munkaerő-piaci boldogulás céljából fakadnak, mint például a munkahely megtartása, előléptetés reménye, magasabb jövedelem elnyerése, új pozíció megpályázása. Többen felhívják azonban a figyelemet, hogy a felnőttek tanulási aspirációjában jelentős primer motiváció is megtalálható, illetve a külső motívumok sem kizárólag anyagi szempontból érdekvezéreltek. Morstain és Smart (1977) erős kognitív motívumot figyel meg, továbbá kiemelik a személyes találkozások és a csoporthoz való tartozást igényt. Wolfgang és Dowling (1981) megfigyelése szerint a részidős képzésben résztvevők számára a tudás megszerzése fontos, míg a nappali tagozaton tanulók a kívülről érkező elvárásokat helyezik előtérbe. Sinnett (1993) a tudásvágyat és a kompetenciafejlesztés igényét egyaránt köti a munkaérdekekhez és a személyes tudásvágyhoz. Számos szerző rámutat arra, hogy a közösséghez való tartozás, a társas kapcsolatok igénye is meghatározó tényező a felnőttek tanulásánál (többek között Zrinszky 1996, Durkó 1998, Csoma 2005, Prins et.al. 2009).

Breloer (2001) nem állít fel motivációs csoportokat vagy kategóriákat, hanem a különböző ösztönző hatásokat életeseményekhez köti (pl. szülővé válás, munkahely elvesztése), amelyek során az egyén tanul és tapasztalatokat szerez. Még tovább megy Abrahamsson (1984), aki a családi életben megszerzett képességek fontosságát hangsúlyozza, mivel a gyermeknevelés területén kialakult jártasságok (pl. időmenedzselés, szervezés) a munka világában is jól hasznosíthatók. Ugyanez fordítva is igaz lehet: a felnőttek tanuláshoz való viszonyulását, önképzési hajlandóságát, tanulási aktivitását nagyban befolyásolja a családdal kapcsolatos életesemények sora, így a házasság, a gyerek születése, későbbi iskolába lépése stb. (Aslanian és Bricknell 1980). Jól körülhatárolható tanulói csoportokat azonban nem lehet kialakítani, mert vannak olyanok, akik kikapcsolódást keresnek a tanulásban, például a gyermekgondozási szabadság alatt, mások viszont nem vállalják a formális tanulási módot kisgyermek mellett. A nők esetében a tanulás, karrier versus családalapítás meglehetősen összetett kérdés. A Zerle és munkatársai által megkérdezett német nők és férfiak 85%-a véli úgy, hogy a gyermekvállalás előtt képzettséget kell szerezni, majd néhány évig munkába állni (Zerle et al. 2012). A tanulás, munkavállalás és a termékenység kapcsolatát vizsgálva a magasan képzett olasz nők halasztó magatartására hívja fel a figyelmet Bratti (2002). Kopp Mária (2010) kimutatta, hogy a magyar nők iskolázottságával párhuzamosan emelkedik a nem realizálódott, de tervezett gyermekek száma. A hasonló kutatásokat hosszan lehetne idézni, a család és/vagy karrier kérdésköre Európa-szerte lényegi kérdéssé vált az elnőiesedett felsőoktatásban, kialakítva a 20. század különböző karriertípusait (Koncz 2006).

A fent hivatkozott szakirodalmi megállapításokat saját kutatásaink is alátámasztják. A Diplomás kutatás 2010⁴ adatbázist felhasználva a levelezős hallgatók eredményességét vizsgáltuk családi állapotuk szerint (Engler 2012). Az adatbázisból (N=4511) leválogattuk a részidős képzésben tanulókat (N=1715). A tanulmányokra és a tanulási attitűdre vonatkozó változókat felhasználva eredményességi mutatót alakítottunk ki, amely a következőket tartalmazta: a felsőfokú tanulmányok befejezésének sikere, a halasztások és passzív félévek, a megszerzett kreditek száma, nyelvvizsga rendelkezésre állása, az államvizsga és a diploma átvétele között eltelt idő hossza, a formális tanulásba történő bekapcsolódás a diploma megszerzését követően, és a további iskola rendszerű tanulás szándéka. Az így kialakított mutató öt értéket vett fel, ahol az első csoportba tartozó hallgatók a legsikeresebbek, az ötödik csoport tagjai mutatkoztak a leggyengébb teljesítményűnek.

A családi állapot tekintében figyelemre méltó kép rajzolódott ki (1. ábra). A gyermeket nevelő nők és férfiak egyaránt sikeresebbek gyermektelen társaiknál. A gyermekes férfiak egy árnyalatnyival eredményesebbek a gyermekes nőknél, a legkevésbé sikeresek a gyermektelen nők. Úgy tűnik tehát, hogy a családban, gyermeknevelésben megszerzett kompetenciák valóban kedvező hatással vannak a tanulmányi teljesítményre és a tanulási hajlandóságra. Hozzá kell tennünk, hogy a család nagyságát tekintve nem találtunk különbséget: az egy vagy két gyermeket nevelők, valamint a nagycsaládosok eredményességi mutatói csaknem teljesen azonosak.

1. ábra: Tanulmányi eredményesség családi állapot szerint, százalék (N=1589)

p=0,016

⁴ Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft által készített kutatás. TÁMOP 4.1.3. A felsőoktatási szolgáltatások rendszer szintű fejlesztése c. kiemelt projekt 2010.

Kisgyermekes nők az iskolapadban

A családos hallgatók közül a három év alatti gyermeket nevelő nők nagy arányban képviselték a gyesen, gyeden lévő kismamákat az egyetemek és főiskolák padjaiban az ezredforduló környékén. Ez annak a rendeletnek volt köszönhető, amely kimondta a gyermeknevelési szabadságon lévők tandíjmentességét. A mentesség megszűnése (2006) óta számuk jelentősen csökkent. A kisgyermeket nevelő hallgatók tanulási jellemzőit és a tanulás következményeit egy longitudinális kutatásban tártuk fel, a tanulmányuk közben (N=226), majd a végzést követő években (N=119). Minden megkérdezett a Debreceni Egyetemen vagy a Nyíregyházi Főiskolán folytatott tanulmányokat, gyermeknevelési támogatásban részesült (gyed, gyes, gyet), és a végzést követően legalább egy éve munkába állt (a második adatfelvétel esetében).

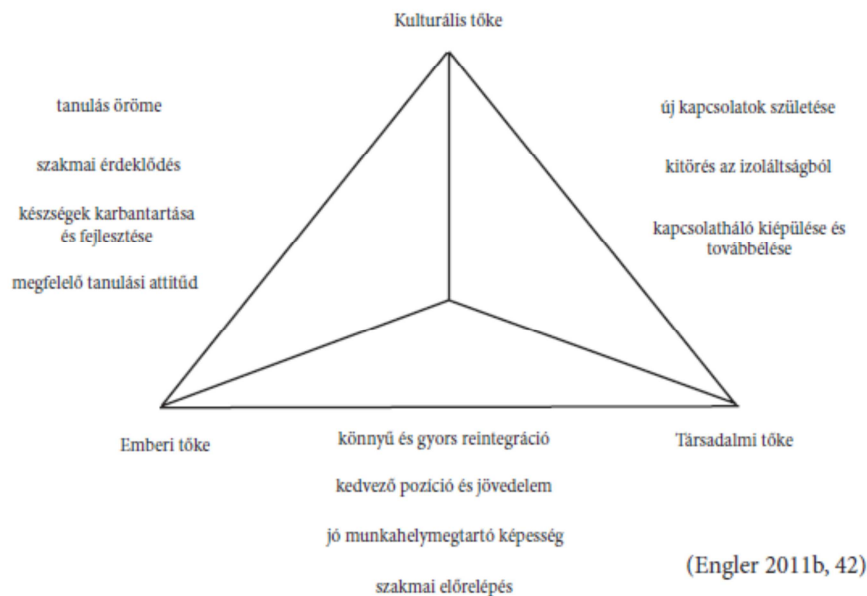
A 2. ábrán látható az az elméleti keret, amelyben a kismamák tanulási beruházásait és megtérüléseit ábrázoltuk. (A kutatás elméleti és empirikus eredményeit bővebben ld. Engler 2011b.) Az intellektuális kibontakozás olyan megtérülési területeket takar, ahol a tanuló egyén a tanulás primer motívumait erősíti. Ezekben a területeken már a tanulmányok alatt tapasztalható volt a megtérülés: a kutatásban résztvevők tanulás iránti vágya növekedni látszott, nagyobb figyelmet fordítottak az önképzésre, és mindenekelőtt sikeresen bekapcsolódtak a szakmai munkába a reintegráció során.

A munkaerő-piaci reintegráció hozammezőjében olyan tételek szerepelnek, amelyek megjelenése összefüggésben áll a diploma megszerzésével. A reintegrálódás pillanatát firtató kérdésekre adott válaszok alapján kiderült, hogy a megkérdezett nők csaknem fele a korábbi munkahelyére tért vissza, 28%-a váltott munkahelyet saját elhatározásából, 10%-a állás megszűnése miatt. Újabb gyermekvállalás miatt a kismamák 10%-a nem tért vissza a munka világába, és mindössze két hallgató számolt be sikertelen álláskeresésről. A reintegrálódott nők esetében a tanulásba fektetett költségek az alábbiak szerint kezdtek megtérülni: végzettségnek megfelelő munkakör és munkakörülmények, magasabb jövedelem, a munka és magánélet összeegyeztethetősége, a lefelé irányuló mobilitás elkerülése. A nők 70%-a egyértelműen arról számolt be, hogy a felsőfokú tanulmányok révén ért el sikereket a munkaerőpiacon. Erőteljes segítséget jelentett a tanulás abban, hogy a tudás és kompetenciák gyengülését el tudták kerülni, és a visszatérés zökkenőmentesen zajlott. A munkahelyi továbbképzések elvállalásában a nők harmada érezte a tanulás kedvező hatását, s ugyancsak egyharmadukat segítette az olyan problémákban, mint a kollektívába való visszatérés vagy a privát élet átszervezése.

A szociális beágyazódás mezőjében olyan megtérülési területeket találtunk, amelyek az akadémiai közegben szövődött kapcsolatokra utalnak. A hallgatótársakkal, az oktatókkal, a felsőoktatás más szereplőivel létesített ismeretségek számos alkalommal tovább éltek a végzést követően, lényegesebb befolyással azonban a tanulás éveiben

bírtak. A munkából való kiesés ugyanis egyfajta izoláltsággal jár, amelyet ellensúlyozott a felsőoktatás miliójében az új kapcsolatok kialakítása és fenntartása. Az új társadalmi (kapcsolati) tőke sok esetben a munkába való visszatérés során is hasznosnak bizonyult, de a folyamatos interperszonális kommunikáció az egykori kollektívába történő visszatérést is megkönnyítette.

2. ábra: A kisgyermeket nevelő hallgatók tanulmányainak megtérülési területei

A kisgyermeket nevelő hallgatók felsőfokú tanulmányainak pozitív hatásait szemlélve természetesen nem feledkezhetünk meg a tanulási beruházások jellegéről és mértékéről. A vizsgálat erre vonatkozó eredményeiből kiemeljük a családi háttér szerepét, a hallgatók saját családját, illetve a származási családtagjait is ideértve. A tanulmányok során felvett vizsgálatba került hallgatóknak számos elemzési területen szignifikáns eltéréseket mutattak az alapvégzettségük szerint. Az első diplomásokat (nem diplomás $N=103$) és a korábban már felsőfokú oktatásban tapasztalatot szerzettek (diplomás $N=123$) szinte minden elemzési területen eltérően viselkedtek. Így a családi hatások kérdésében is markánsan különbözött a két hallgatói csoport. Meg kell említenünk, hogy a két almlinta demográfiai háttere is szignifikánsan eltérő minden változó mentén, például a diplomával rendelkezők szülei és házastársai magasabban kvalifikáltak, kevesebb gyermeket neveltek a vizsgálat idején, nagyobb településekről érkeztek.

A két vizsgált csoport különböző befektetési stratégiát tanúsított, amely magyarázható az eltérő társadalmi háttérrel, de leginkább a családi környezet tagjainak különböző iskolázottságával. A diplomával még nem rendelkező hallgatókat a szülők,

a házastársak és a barátok egyaránt jobban biztatták a tanulmányok megkezdésében, mint a diplomás nőket. A tanulás megkezdését követően azonban a nem diplomás nők családtagjai „elpártolni” látszottak korábbi támogató magatartásuktól, míg a diplomával már rendelkező hallgatók több segítséget kaptak a vártnál. A kutatás több szempontból vizsgálta ezt a kérdést, jelen tanulmányban egy kérdéskört említünk, a tanulás közben megjelenő problémákat (1. táblázat).

1. táblázat: A tanulmányok alatt felmerülő nehézségek iskolai végzettség szerint (N=226)

Nehézségek	Nem diplomás %	Diplomás %	Összesen %
Családi támogatás hiánya**	37	20	27,1
Gyermek elhelyezésének gondjai*	77	63	69
Anyagi háttér biztosítása***	80	50	62,4
Vizsgastressz***	88	63	73,8

*** sign.=0,000 ** sign.=0,004 *sign.=0,05-0,01

(Engler 2011b, 165)

Úgy tűnik tehát, hogy az első diplomájukat szerző nők családtagjai (akik maguk is jellemzően alsó- vagy középfokú végzettséggel rendelkeznek) kevésbé megfelelően mérték fel a felsőfokú tanulmányokba fektetett költségek nagyságát. Ezalatt nem csupán és nem elsősorban anyagi jellegű befektetéseket értünk, hanem olyan beruházásokat, amelyek a kieső anya és háziasszony szerepből fakadnak. Értve ezalatt például a gyermek(ek) gondozását és felügyeletét a konzultációk és felkészülések ideje alatt, a háztartási teendők elvégzését, a tanulással kapcsolatos teendőket (pl. könyvek beszerzése, utazás és szállás megoldása, vizsgastressz kezelése stb.). A tanulással járó feladatokat a tanulási döntés idején a diplomás nők környezete mérte fel reálisabban, és kezelte hatékonyabban a tanulmányok idején. Ez nem meglepő, hiszen a felsőfokú tanulmányok terén már tapasztalattal rendelkeztek maguk a hallgatók, azok jellemzően diplomás szülei és partnerei is. A nem diplomások befektető közösségének tagjai viszont az értelmiségivé válás folyamatában nem vállalták azokat a többletköltségeket, amelyekkel korábban nem számoltak.

A várt haszon és a jelenben felmerülő befektetések nagysága közötti eltérés következtében felmerülő problémák kihatottak a tanulmányok végzésére, és több területen is konfliktust eredményeztek a család tagjai között. Többek között ez volt az oka an-

nak, hogy a tanulmányi eredményesség, illetve a tanulás és a család összehangolása a diplomás nők esetében mondható kedvezőbbnek. Azonban a utánkövetés eredményei alapján elmondható, hogy a különbségek csökkentek, és a munkaerő-piaci eredményességben, valamint a későbbi tanulási aspirációban ezek a tényezők nem eredményeztek ilyen erőteljes eltérést.

„Nem biztos, hogy megéri, de...”

Az idézet részlet egy levelező tagozatos véleménye, aki a felsőfokú tanulmányok és a családi teendők összeegyeztetéséről nyilatkozik: *„Azt tekintve, hogy mennyi megterhelést jelent nekem is és a családnak is, hát nem biztos, hogy megéri. De végül is csinálunk nagyobb marhaságokat is az életben. És nemsokára vége lesz...”* A továbbiakban egy újabb vizsgálat eredményeinek felhasználásával a felnőtt hallgatók nehézségeit érintjük, különös tekintettel a család mellett tanulók problémáira figyelve.

A *Tanuló régiók Magyarországon* című kutatás a regionális tanulás problematikájával foglalkozik, a tanulás különböző módozataira építve az oktatás, képzés és munka társadalmi és területi összefüggéseit tárja fel.⁵ A kutatás keretein belül az Észak-Alföld régió három nagy felsőoktatási intézményének részidős hallgatói társadalmát vizsgáltuk kvalitatív és kvantitatív eszközökkel. A teljes körű kérdőíves megkeresés során a Debreceni Egyetem, a Nyíregyházi Főiskola és a Szolnoki Főiskola levelező tagozatainak tanulókat értük el 2013 tavaszán. A visszaérkezett, érvényesen kitöltött kérdőívek száma 1092. A kérdőív összeállítását a fókuszcsoporthoz és egyéni interjúk tapasztalatai segítették, amelyeket 2012 végén és 2013 elején vettünk fel.

A kutatás során arra kerestük a választ, hogy az általában munka és/vagy család mellett felsőfokú tanulmányokat folytató hallgatók milyen tanulási utakon érkeztek a felsőoktatásba, feltérképeztük a tanulmányi jellemzőiket, érdeklődtünk a tanulás során felmerülő akadályokról. A továbbiakban tehát a felsőfokú tanulmányok és a családi háttér kapcsolatára mutatunk rá, a tanulás és a család összehangolására összpontosítva.

A teljes mintából (N=1092) kiválogattuk a család mellett tanulókat, a családra vonatkozó kérdésre válaszoló összes megkérdezett 55,4%-ának van gyermeke (N=478, a fennmaradó megkérdezettek nem válaszoltak a kérdésre). A mintába került hallgatók jellemzően két gyermeket nevelnek (302 fő, egy gyermeket nevel 77 fő, nagycsaládos 99 fő). Magasnak mondható a hat év alatti gyermeket nevelők száma (265 fő), de magas a 18 év feletti gyermek is a hallgatók körében (293 fő esetében). Figyelemre méltó azok aránya, akik nem közvetlenül érettségi után kezdték meg tanulmányaikat

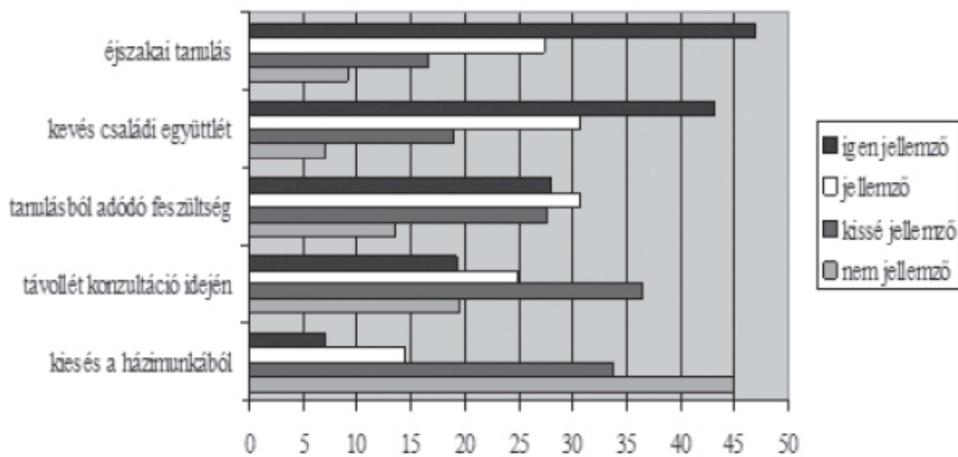
⁵ Tanuló régiók Magyarországon: Az elmélettől a valóságig. OTKA (K-101867) Kutatásvezető: Prof. Dr. Kozma Tamás

(61%), közülük többen a gyermekvállalással indokolták a továbbtanulás elhalasztását (pontos arányt nem tudunk, nyílt válaszban volt lehetőség az indoklásra).

A megkérdezett hallgatók esetében igen erős motiváció a tanulásban a család. Már a továbbtanulás eldöntésében erőteljes a példamutató szándéka, a válaszadók 40%-a indokolta a felnőttkori tanulást azzal, hogy a gyermekeiknek példát akart mutatni. A tanulmányok alatt szintén erős motiváció érkezett a család részéről, a hallgatók 44%-a vallotta, azért tanul, hogy a családja büszke legyen rá. A „Bebizonyítom magamnak és környezetemnek, mire vagyok képes” válaszlehetőséget a megkérdezettek 67%-a jelölte meg.

A kirtatóak motivációja sokféle akadállyal találja szemben magát. A 3. ábrán láthatóak azok a problémák, amelyek a tanulás és család kapcsolatát érintik. A kismamák között végzett korábbi kutatásban is jelentős szerepet kapott az éjszakai tanulás problémaköre. A regionális kutatásban résztvevők is ezt érzik leginkább nehézségnek, amelyet a családdal töltött idővel való elégedetlenség követ. Valószínűleg mindkettő velejárója a tanulásból adódó feszültség. A kérdőív felvételét megelőző interjúk tanulságai egybecsengenek az első három helyen szereplő nehézségekkel. A hallgatók elmondása alapján a család és munka mellett leginkább éjjel jut idejük a tanulásra, az ebből adódó fáradtság azonban kihat mindkét életterre. A családtagokkal töltött idő csökkenése állandó lelkiismeret-furdalással tölti el őket, akár csak a a munkahelyen való megfelelési igyekezet. Mindehhez társul a vizsgastressz, a határidős tanulmányi feladatok, a konzultációs távollétek munkahelytől és családtól egyaránt.

3. ábra: A tanulás és család összeegyeztetésének problémái, százalék (N=478)

Az idő tényező rendkívül hangsúlyos a tanulás, a munka és a család összeegyeztetésében. A kérdőívben több javaslat is érkezett a hatékonynak vélt tanulásszervezéshez:

„Az úgynevezett tömbösített konzultációt előnyösebbnek tartottam, mint a minden hétvégét igénybe vevőt. Igaz, hogy a konzultációk hete nagyon fárasztó, de a továbbiak jobban tervezhetők.” „Nagyon elégedett vagyok a karral, az időbeosztással, tömbösítés nélkül két gyerek mellett el sem tudnám végezni a szakot. A mai világban az oktatókat elektronikus úton is meg lehet keresni, tanáraink segítőkészek és nagy tudásúak.”

A jelenléti ív és az előfeltételek kapcsán is felmerül a magánéleti vonatkozás:

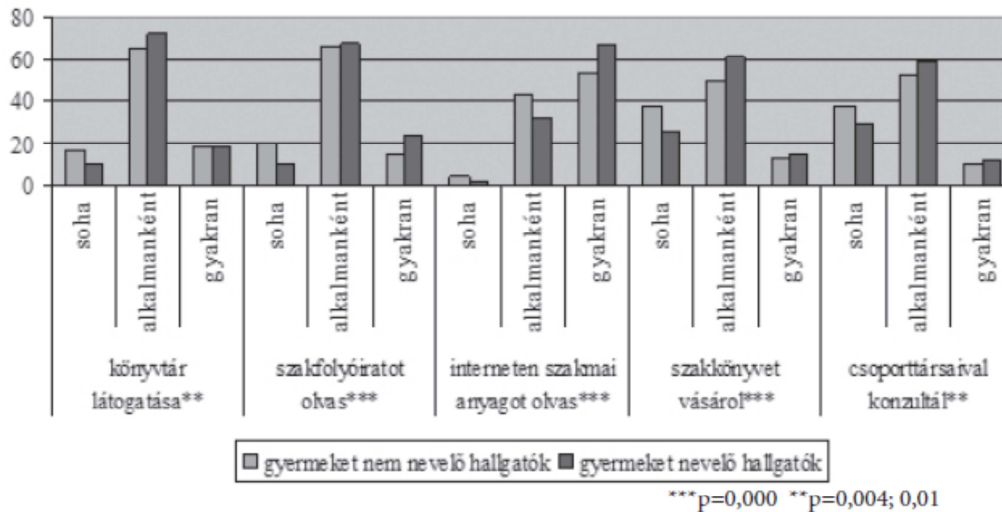
„Levelező tagozaton az órákon való megjelenés ne legyen függvénye annak, hogy valaki mehet-e vizsgázni. Problémát jelent a család vagy a munkahely miatt a megjelenés, ami önhibánkon kívüli, lehetetlen három helyen helytállni, de az iskolát erőn felül el szeretnénk végezni.”

A család mellett tanuló hallgatóknak az időbeosztás mellett a gyermek elhelyezése is gyakorta problémát jelent. A kismamák között végzett kutatásban a megkérdezettek nagy többsége szemben találta magát a konzultációk ideje alatti gyermekfelügyelet gondjával, amihez az intézmények infrastrukturális felszereltségének hiánya is társult (pl. játszósarok, szoptató és pelenkázó helyiség, rámpák, liftek).

A tárgyalt vizsgálatban a nagyobb gyermeket nevelők is megemlítik a felügyelet problémáját, amely nemcsak az oktatási órák idején merül fel, hanem a könyvtárba járás, a készülés, az utazás időszakában is. *„Egyedül nevelem a gyermekem, éppen ezért a tanulmányaimmal nagyon nehéz összeegyeztetni a gyermekem elhelyezését az iskolai képzés idejére”*- olvasható a kérdőív egyik nyílt válaszában. Egy másik családos hallgató az internet adta lehetőségek mélyebb kiaknázását javasolja: *„A levelező tagozatos képzéseket érdemes lenne felturbózni a távoktatásos tanulóknak küldött anyagokkal, információkkal. A kettő mixelése nagy mértékben megkönnyítené a levelezősök dolgát, akiknek a napi munka és a család mellett igen nagy megterhelést jelent még pl. a könyvtárba járás is a szakirodalom megszerzéséhez. Ha e-könyvben megkapnánk még több szakirodalmat (akár némi minimális térítéssel) – az nagy segítséget jelentene. Esetleg jól jönne a nappalisoknak tartott előadások online megnézési lehetősége valami zárt láncon, ahonnan nem lehet letölteni.”*

A fentiekhez hasonló vélemények arra sarkallottak minket, hogy vessük össze a tanulmányokhoz kapcsolódó tevékenységek gyakoriságát a gyermeket nem nevelő hallgatók aktivitásával. Feltételezésünk szerint az egyedülállók gyakrabban kerülnek kapcsolatba a tanulmányaikhoz szükséges irodalmi forrásokkal.

4. ábra: Tanuláshoz kötődő tevékenységek gyakorisága családi állapot szerint, százalék (N=1070)

A 4. ábrán kirajzolódó eredmények megcáfolták várakozásunkat. Az említett nehézségek ellenére a gyermeket nevelők valamennyivel gyakrabban járnak könyvtárba, illetve gyakrabban vásárolnak a tanulmányaikhoz kapcsolódó könyveket. A szakmai anyagok olvasása inkább rájuk jellemző, különösen az interneten való tájékozódás formájában. A csoporttársakkal történő, szakmai jellegű beszélgetés kevésbé jellemző a hallgatókra, a családosok több alkalommal élnek ezzel a lehetőséggel. Ezek az eredmények összhangban állnak az 1. ábra alapján tett megállapításokkal, a családos hallgatók eredményesebbek, céltudatosabbak, talán éppen a korábban említett megfelelési törekvések következtében.

Összegzés

Tanulmányunkban a levelező tagozaton tanuló, gyermeket nevelő hallgatók tanulmányi jellegzetességeit és nehézségeit vázoltuk fel több kutatás eredményeinek felhasználásával. A tanulás, a család és a fizetett munkavégzés összehangolása számos problémát felvet a tanulói évek alatt. A nehézségekkel való megküzdésben nagy szerepe van a hallgató személyes környezetének, de felmerül a felsőoktatási intézmények oktatási gyakorlatának rugalmassága, infrastruktúrája, de jelentős szerephez jut a tanulói közösség formálódása is. A család mellett tanulók mindezek ellenére általánosságban eredményesnek mondhatók, nem várt eredmények születtek az egyedülálló hallgatókkal történő összehasonlításban.

A bemutatott vizsgálatokhoz gazdag visszajelzés érkezett, amelyek arról tanúskodnak, hogy a levelezős hallgatók kevés figyelmet kapnak, de azt szívesen veszik: „Örülök, hogy valaki gondol arra, milyen jelentős megterhelést jelent családanyának, vezetőnek és tanulónak lenni egyszerre. Sikerült az évek során ezeket összehangolni. 25 éve élünk kiegyensúlyozott kapcsolatban, miközben a párom is tanult.” Célunk a felsőoktatásban tanuló felnőttek további vizsgálata, különös tekintettel a gyermeket nevelőkre.

„A tanulmány/ az előadás az OTKA (K-101867) által támogatott *Tanuló régiók Magyarországon: Az elmélettől a valóságig* című. kutatás keretében készült. (Kutatásvezető: Prof. Dr. Kozma Tamás)”

Irodalomjegyzék

- ABRAHAMSSON, K. (1984): Does the Adult Majority Create New Patterns of Student Life? Some Experiences of Swedish. *European Journal of Education*, 3 (19), 283-298.
- ASLANIAN, C. B., BRICKNELL, H. M. (1980): *Americans in Transition: life changes as reasons for adults learning*. New York, College Entrance Examination Board.
- BRATTI, M. (2003): Labour Force Participation and Marital Fertility of Italian Women: The Role of Education. *Journal of Population Economics*, 3 (16) 525-554.
- BRELOER, G. (2001): Subjective Faktoren und institutionelle „Granzonen“ im Seniorstudium-Probleme und Chancen. In Breloer, G. – Evers, R. – Ladas, H. – Levermann, U. (eds.). *Studium im Alter aus Sicht der Lehrenden und Jüngerer Studierenden*. Berlin-New York-München, Waxmann Münster. 6-15.
- CSOMA Gyula (2005): *Andragógiai szemelvények. Bevezetés a felnőttképzés tanulmányozásába*. Budapest, Nyitott könyv.
- DURKÓ Mátyás (1998): *Társadalom, felnőttnevelés, önnevelés I. Korszerű társadalomelmélet, korszerű művelődés- és nevelélmélet*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- ENGLER Ágnes (2011a): Tanulmányi pályafutás a magánéleti tervek tükrében. *Új Pedagógiai Szemle* 11-12. (11), 173-183.
- ENGLER Ágnes (2011b): *Kisgyermekes nők a felsőoktatásban*. Budapest, Gondolat.
- ENGLER Ágnes (2012): Férfiak és nők a felsőoktatás részidős képzéseiben. *Felsőoktatási Műhely* 2. 95-106.
- KONCZ K. (2006): Női karrieresélyek, karriertípusok s karrierjellemzők. *Munkaügyi Szemle*, 9 (50), 28-35.
- KOPP Mária (2010): A gender kutatások népegészségügyi és demográfiai jelentősége. *Mentálhigiéne és Pszichoszomatika*, 4. 243-254.
- MORSTAIN, B. R. – SMART, J. C. (1977): A Motivational Typology of Adult Learners. *The Journal of Higher Education*, 6 (48), 665-679.
- PRINS, E.-TOSO, B. W.-SCHAFT, K. A. (2009): „It Feels Like a Little Family to Me”. Social Interaction and Support Among Women. *Adult Education Quarterly*. 3 (59), 335-352.

- SINNETT, W. E. (1993): *Basic principles and practices of adult learning – An introduction and outline*. Toronto, Humber College.
- WOLFGANG, M.E.-DOWLING, W.D. (1981): Differences in motivation of adult and younger undergraduates. *The Journal of Higher Education*, 4 (52), 640-648.
- ZERLE, C. – CORNELISSEN, W. – BIEN, W. (2012): Das Timing der Familiengründung und dessen Folgen für Familien. *Zeitschrift für Familienforschung* 1. (24), 46-67.
- ZRINSZKY László (1996): *A felnőttképzés tudománya*. Budapest, OKKER.

